

БЕССАРАБСЬКА ПРОБЛЕМА У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ У 1917–1918 РР.

У статті розкривається складна дипломатична боротьба навколо питання міжнародного статусу Бессарабії на завершальному етапі Першої світової війни у контексті процесу самовизначення українського народу. Приділяється значна увага позиції у бессарабському питанні Німеччини й Австро-Угорщини і політиці щодо нього уряду Радянської Росії та Генерального Секретаріату УНР і Української Держави.

Ключові слова: Бессарабське питання, румунська окупація Бессарабії, Брест-Литовська конференція, Одесько-Ясський договір.

У грудні 1917 р. на міжнародній арені гостро постає питання території Бессарабії, значну частину населення якої складали етнічні українці. Навколо тієї невеликої за площею території протягом століть сплелась складна міжнародно-правова база угод та декларацій, які стосувалися майже всіх європейських держав. Причиною такого інтересу до території Бессарабії було її надзвичайно вигідне геополітичне становище та доволі розвинений аграрний комплекс, що в роки Першої світової війни було надзвичайно актуально. Крім того, населення того регіону було надзвичайно етнічно строкатим, що можна було вдало використовувати для підриву тилових позицій у прифронтовій зоні держави-володаря тієї території. Тому досвід бессарабського питання на міжнародній арені є актуальним і на сьогодні для України, зважаючи на складні міжетнічні відносини в нашій державі та ситуацію в прикордонних державах.

Бессарабську проблему на завершальному етапі Першої світової війни в цілому досить детально було вивчено радянською та сучасною російською історіографією [1; 2], але слід відзначити, що ситуація навколо Бессарабії досліджувалась тими науковцями у контексті російської імперської політики і не зважаючи на український фактор, що від самого початку зумовлює однобіч-

ність дослідження проблеми. Українські дослідники [3; 4] зверталися до бессарабської проблеми, здебільшого, у міжвоєнний період, розглядаючи міжнародну ситуацію навколо того регіону на завершальному етапі війни більш як передумову подальшої його долі. Тому бессарабська проблема на завершальному етапі Першої світової війни потребує більш комплексного самостійного дослідження.

На початку грудня 1917 р. румунські війська розгорнули окупацію території Бессарабії, мотивуючи той акт способом захисту Румунського фронту від розвалу, оскільки румуни прагнули забезпечити збереження його структури і командування, не допускаючи заміни в результаті запровадженої більшовиками виборності командирів [5, с. 211]. Та окупація офіційно не була визнаною за легітимну до 1920 р., але підстави для легітимізації даного кроку зі сторони Румунії було знайдено. Зокрема на основі правових наслідків переговорів між союзниками по Антанті в квітні 1916 р. На тих переговорах вирішувалося, поряд із іншими, питання вступу Румунії у Першу світову війну на стороні Антанти й слід було пообіцяти тій державі територіальні надбання. Як варіант було запропоновано надання їй Бессарабії Російською імперією, території, яку Росія отримала 1878 р., а Румунія у компенсацію за неї Північну Добруджу. Росія категорично відмовилась поступатися Бессарабією й наполягла на задоволенні територіальних претензій Румунії за рахунок Австро-Угорщини, що в цілому було узгоджено між союзниками [6, с. 9]. Але дана домовленість обумовила категоричне бажання Австро-Угорщини вести війну до перемоги, оскільки уряд Угорщини заявив, що не допустить виходу імперії із війни ціною втрати угорських територій навіть коли Австрія сепаратно спробує вийти із війни [7, с. 155–156]. В результаті сепаратного виходу із війни Росії Румунія втратила гарантії підтримки зі сторони країн Антанти і змушена була укласти Бухарестський договір із країнами Четверного союзу, у результаті якого понесла територіальні втрати. Попередньо, Румунія скористалась прагненням Франції отримати компенсацію за наслідки для себе виходу Росії із війни за територіальний дарунок Румунії у вигляді Бессарабії [8, с. 332].

У відповідь на окупацію Бессарабії 16 січня 1918 р. РНК розриває дипломатичні відносини із Румунією, беручи в заставу евакуйований до Росії золотий запас Румунії [9, с. 258]. Командуючий Румунським фронтом Щербачов готовий був прийняти допомогу із будь-якої сторони, прагнучи зберегти фронт,

а тому іде на контакт із румунською військовою владою, надаючи певне сприяння окупації [10, с. 33].

УНР реагує на бессарабську акцію одразу після надходження інформації про неї. На засіданні Генерального Секретаріату 19 грудня 1917 р. постає питання можливості окупації румунськими військами території Бессарабії під виглядом її охорони за погодженням із молдавськими органами самоорганізації. М. Поршем було також згадано невизнання румунами Брестського договору, а анулювання Фокшанського договору могло мати наслідками розрив відносин із Румунією [10, с. 48]. Румунія ж виявила зацікавленість у встановленні дипломатичних відносин із УНР, заявивши бажання мати її представника при румунському уряді в Яссах [11, с. 76]. 7 січня 1918 р. Генеральний Секретаріат приймає рішення про приєднання до протесту проти арешту в Петрограді посла Румунії радянською владою на знак протесту проти окупації Румунією Бессарабії [12, с. 96]. Генеральний Секретаріат вперше починає заслуховувати інформацію про окупацію румунськими військами Бессарабії лише на засіданні 8 січня 1918 р., зокрема, надавалась інформація, що румунами займалися залізничні станції, але жодних рішень українським урядом не ухвалювалось [13, с. 97]. Питання окупації Бессарабії постає на засіданні Малої Ради наступного дня, 9 січня 1918 р., зокрема, йшлося, що румуни займають станції, зважаючи на можливість ізоляції Румунського фронту від тилового забезпечення і приймається рішення, що ту операцію румунських військ не слід трактувати як окупацію [14, с. 99]. А вже у лютому 1918 р. Рада Народних Міністрів по «бессарабському питанню» займає позицію, яка полягала у визнанні права самовизначення населення тієї території за участі органів самоорганізації Бессарабії та Румунії після звільнення тієї території від більшовиків [15, с. 167]. Тобто, УНР було визнано право участі Румунії у вирішенні долі Бессарабії.

Бессарабське питання, яке, фактично, було частиною українського, у період від грудня 1917 по квітень 1918 р. стало важливим фактором міжнародних відносин. Румунія зазнала поразки на фронті від австро-угорських, болгарських і турецьких військ й змушена була шукати можливості евакуації власних військ й здобути ресурси, необхідні для забезпечення своєї життєдіяльності. Така можливість з'явилась у результаті окупації нею Бессарабії. У Бессарабській губернії Російської імперії було на складах сконцентровано багато майна, котре евакуювалось із Румунії в ході її окупації військами держав Четверного союзу. Окупація Бессарабії румунськими військами завершилась

наприкінці січня 1918 р., а підсумувало то рішення місцевого представницького органу Стафул Церій, котрим він звернувся до Румунії із проханням прийняти Бессарабію до свого складу [3, с. 36–38]. Фактично Румунією було здійснено анексію Бессарабії, мотивуючи той акт необхідністю захисту населення і свого майна на складах від більшовицької анархії [2, с. 42–43]. Тим Румунія здійснила односторонній перегляд рішення Берлінського конгресу 1878 р., згідно якого Російська імперія по результатах війни із Османською імперією отримала Бессарабію, а Румунія в компенсацію Північну Добруджу (Болгарську Бессарабію). Бессарабія від кінця 18 ст. активно освоювалась українцями, а отже відсоток українського населення там був достатньо високим, сам же край був багатонаціональним. В Стафул Церій від початку була значною кількістю представників-українців, але коли ним було прийнято рішення про входження до складу Румунії той орган був не достатньо представницького характеру [3, с. 38].

Бессарабське питання набуває вагомого значення у процесі укладення мирних договорів країнами Четверного союзу на Східному фронті. Воно стає предметом Одесько-Яського договору 5–10 березня 1918 р. між представниками Румунії і Одеської Радянської Республіки.

Завершення війни на українській ділянці Східного фронту поставило Румунію в дуже скрутне становище, оскільки вона не мала змоги без допомоги зі сторони Росії продовжувати війну. Після укладення Брест-Литовського мирного договору 3 березня 1918 р. між державами Четверного союзу і Радянською Росією Румунії було запропоновано зі сторони Австро-Угорщини укладення перемир'я і мирні переговори, які пройшли у квітні 1918 р. в Бухаресті й завершилися укладенням прелімінарного Бухарестського договору, згідно статті 7 якого Румунія мала забезпечити Німеччині й Австро-Угорщині вільний транзит їх вантажів через територію Бессарабії до Одеси [2, с. 47]. То стало фактичним визнанням анексії Бессарабії Румунією зі сторони країн Четверного союзу.

У ході Брест-Литовської конференції бессарабське питання не поставало оскільки Раднарком у Петрограді прагнув безпосередньо не втручатися у національні питання, демонструючи свою відданість принципу самовизначення народів, а делегація від УНР не прагнула втручатися у румунсько-австро-угорські відносини, до котрих, фактично, належало й бессарабське питання. Бессарабську проблему робить спробу врегулювати Одеська радянська республіка, уклавши із Румунією договір від 5–10 берез-

ня 1918 р., як видно, його було укладено вже після підписання мирного договору в Брест-Литовську між державами Четверного союзу і Радянською Росією 3 березня 1918 р. Згідно договору із Одеською республікою передбачалося, що румунські війська мають звільнити територію Бессарабії, залишаючи за собою лише право охороняти румунські склади на тій території відповідним контингентом військ. Також надавалися гарантії, що румунська армія може відступити на території колишньої Російської імперії із радянською формою управління в разі коли війська країн Четверного союзу її витіснять з румунських територій [16, с. 90]. Даний договір очевидно вказує, що на момент його укладення Румунія не була готовою до підписання мирного договору із країнами Четверного союзу й готувалась до подальшого опору, а тому була готовою іти на будь-які відносини із органами радянської влади на територіях колишньої Російської імперії аби забезпечити собі умови для опору переважаючим силам противника, навіть укладаючи договір із державними утворенням з сумнівною легітимністю.

Також даним договором Румунія визнала незаконність окупації Бессарабії, але той договір став частиною системи правових актів, якими регулювався статус Бессарабії у міжнародних відносинах повоєнного періоду, оскільки укладено його було в рамках відносин між країнами колишньої Антанти, у котрих ключовою була роль Російської імперії. Органи ж радянської влади були визнані країнами Четверного союзу фактичними правонаступниками колишньої імперії, бо із їх уповноваженими представниками, із РНК, велися мирні переговори, у тому числі й стосовно статусу Одеси.

Після укладення 3 березня 1918 р. у Брест-Литовську мирного договору між країнами Четверного союзу і Радянською Росією відбувається укладення Брест-Литовського мирного договору. 1916 р. Російська імперія давала Румунії гарантії військової підтримки за умови її вступу до війни разом із Францією й Великобританією, а отже на таких умовах Румунія приєдналась до союзу Антанта. Брест-Литовськими договорами і Одесько-Яським договором 5–10 березня 1918 р. фактично було переглянуто відносини в рамках Антанти зі сторони Росії щодо Румунії навіть не в односторонньому порядку, а за згоди румунської сторони. Центральне місце цьому процесі зайняло питання статусу Бессарабії. Тому країнам Антанти довелося на майбутнє зважати на «російську» позицію у процесі врегулювання повоєнного політико-правового становища Румунії при розробці системи мирних договорів.

Сподівання РНК на то, що німецько-австро-угорські війська не здійснять окупацію Одеської республіки виявилися марними, а отже ліквідована ними «республіка» не мала можливості дотриматись укладеного із Румунією договору. Тому Румунія змушена була йти на переговори із державами Четверного союзу. Бухарестський мирний договір було укладено, виходячи із позицій збалансування інтересів сторін, а тому Румунія втратила на користь Болгарії Південну Добруджу, отримавши у компенсацію мовчазне визнання анексії Бессарабії зі сторони держав Четверного союзу [7, 286; 17, 48–49].

УНР прагнула добитись вирішення «бессарабського питання» на власну користь, зважаючи на значний відсоток українського населення, що проживало на її території. Після укладення Брест-Литовських договорів ініціатива у створенні політичної конфігурації Центральної Європи опиняється у Німеччини. Зокрема, то виявилось у формулюванні Бухарестського договору між державами Четверного союзу і Румунією. У Малій Раді УНР 12 березня 1918 р. підіймалось питання про інтерпретацію його пункту 7, у котрому йшлося про сприяння з румунської сторони транспортуванню вантажів країн Четверного союзу через територію Бессарабії на Одесу [18, с. 195]. У даному разі йдеться про велике стратегічне значення Бессарабії у забезпеченні транспортного шляху від Подунав'я до Чорного моря і Румунія, у результаті захоплення тієї території, отримала один із ключових етапів того шляху. Керівництво УНР, усвідомлюючи, що після укладення Брест-Литовських договорів у питанні Бессарабії вирішальне слово залишається за Німеччиною, передає у «бессарабському питанні» основні компетенції своєму представникові в Берліні [19, с. 50–51]. Німеччина і Австро-Угорщина дали згоду на анексію Бессарабії Румунією неформально і, відповідно, УНР мала досить дипломатичного інструментарію для боротьби за її повернення. То ж, УНР намагалась дати зрозуміти німецькій стороні, що її мовчання у «бессарабському питанні» є недружнім до неї [20, с. 52]. Головною метою уряду УНР було добитись виведення із Бессарабії румунських військ і проведення плебісциту, розраховуючи на позитивні для себе результати [21, с. 54]. Румунія мала можливість посилатися на Третій універсал Української Центральної Ради, у котрому не фігурувала Бессарабія як територія УНР, а, відповідно, УНР сама зреклась претензій на Бессарабію [22, с. 295].

Українська Держава, яка змінила на міжнародній арені УНР від 29 квітня 1918 р., також не визнавала включення Румунією до свого складу Бессарабії, але не прагнула гостро ставити то

питання у міжнародних відносинах, зважаючи на мовчазне визнання країнами Четверного союзу того акту [22, с. 294–295]. Зокрема Українська Держава здійснювала контакти у питаннях, які виникали в Бессарабії із румунськими окупаційними органами через уповноважених осіб [23, Арк. 3], тим самим визнаючи їх легітимність, а також лояльно ставилась до примусового включення українців у румунське громадянство [24, Арк. 26–26 зв.]. Лише економічно Українська Держава намагалась утримувати свої позиції в краї, впливаючи на продовольчу ситуацію й розвиваючи торгівельні відносини, особливе місце виділяючи кооперативам як утворенням великого соціального впливу [25, Арк. 1 а.]. Також Українська Держава здійснювала повернення Румунії її майна, евакуйованого до Росії. Тобто, зі сторони України готувалися економічні підвалини постановки питання про перегляд статусу Бессарабії у відповідності нормам міжнародного права, але водночас цілком усвідомлювалося, що той перегляд був можливий лише за усунення радянської системи і відновлення правопорядку на територіях Росії. У бессарабському питанні Українська Держава також намагалась використовувати позицію Болгарії, що була вигідною для неї [26, Арк. 41].

9 листопада 1918 р. в Німеччині відбуваються революційні події у результаті яких було сформовано новий уряд принца Макса Баденського, що мав своїм завданням завершити війну і провести демократичні реформи. Той уряд виголосив ряд програмних принципів, один із яких є суттєвим у питанні визначення статусу українських етнічних територій, а саме, що укладені Німеччиною Брест-Литовський в Бухарестський мирні договори не мають бути перепорою для укладення загального миру [27, с. 43]. Отже, даний принцип вказував, що Німеччина прагнула зберегти договори, укладені із УНР, Радянською Росією та Румунією і декларувала своє прагнення як принципову позицію на мирній конференції. Але збереження тих договорів було можливим за умови їх збереження контрагентами Німеччини, що не було в інтересах Радянської Росії й Румунії. Тому бессарабське питання отримало у подальшому своє продовження на міжнародній арені у ще більш гострій формі.

В цілому, бессарабське питання на завершальному етапі Першої світової війни показало як принципи таємної дипломатії і торгу територіями на фоні нехтування позицією націй можуть закласти підвалини гострого протистояння між державами. Крім того, дана проблема показала марність сподівань на справедливе вирішення питання бездержавних націй великими держава-

ми. Також, виявилось очевидним, що розв'язання бессарабського питання окремо від українського є не можливим, зважаючи на геополітичне становище й етнічний склад населення краю. Тому більш глибоке вивчення бессарабського питання саме в українському контексті відкриває можливість принципово по-новому поглянути на одну із найгостріших проблем міжнародних відносин між двома світовими війнами і виявити передумови створення на її основі обструкцій у міждержавному діалозі щодо безпеки, миру і роззброєння.

Список використаних джерел

1. Копанский Я. М. Интернациональная солидарность с борьбой трудящихся Бессарабии за воссоединение с Советской Родиной (1918–1940). — Кишинев: Штиинца, 1975.
2. Мельтюхов М. Бессарабский вопрос между мировыми войнами. 1917–1940. — М.: Вече, 2010.
3. Боечко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. — К.: «Основи», 1994.
4. Мандрик М. Український геополітичний чинник у зовнішньополітичній стратегії зарубіжних країн: історичний аспект (кінець 1920-х — 1945 рр.). Монографія. — Київ-Чернівці: Книги-XXI, 2010.
5. Ультиматум Румынскому Правительству от Совета Народных Комиссаров «О требованиях, предъявленных Румынскому Правительству». 3 января 1918 года // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. 4 января 1918 г. № 13 // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917–1918 г. — М.: Управление делами сов наркома СССР, 1942.
6. Дневник министерства иностранных дел за 1915–1916 гг. 2 февраля // Красный архив. — 1929. — Т. 1(32).
7. Чернин О. В дни мировой войны. Мемуары министра иностранных дел Австро-Венгрии. — С-Пб.: Издательский дом Санкт-Петербургского государственного университета, 2005.
8. Сазонов С. Воспоминания. — М.: Международные отношения, 1991.
9. Постановление Совета Народных Комиссаров «О разрыве дипломатических сношений с Румынией». 16 января 1918 года // Собрание узаконений и распоряжений рабочего и крестьянского правительства. 17 января 1918 г. № 16 // Собрание узаконений и распоряжений правительства за 1917–1918 г. — М.: Управление делами совнаркома СССР, 1942.
10. Протоколи засідань Генерального Секретаріату. 19 грудня 1917 р. // Українська Центральна Рада. — У 2 тт. — Т. 2. — К.: Наукова думка, 1996.
11. Протоколи засідань Генерального Секретаріату. 29 грудня 1917 р. // Українська Центральна Рада. — У 2 тт. — Т. 2. — К.: Наукова думка, 1996.
12. Протоколи засідань Генерального Секретаріату. 7 січня 1918 р. // Українська Центральна Рада. — У 2 тт. — Т. 2. — К.: Наукова думка, 1996.

13. Протоколи засідань Генерального Секретаріату. 8 січня 1918 р. // Українська Центральна Рада. — У 2 тт. — Т. 2. — К.: Наукова думка, 1996.
14. Матеріали засідання Малої Ради. 9 січня 1918 р. // Робітнича газета. — 1918. — 11 січн. // Українська Центральна Рада. — У 2 тт. — Т. 2. — К.: Наукова думка, 1996.
15. Протоколи засідань Ради Народних Міністрів. 14 лютого 1918 р. // Українська Центральна Рада. — У 2 тт. — Т. 2. — К.: Наукова думка, 1996.
16. Русско-румынское соглашение об очищении Румынией Бессарабии. 5–9 марта 1918 г. // Документы внешней политики СССР. — Т. 1. — М.: 1959.
17. Ответная нота наркоминдела Г. В. Чичерина на ноту от 20 марта 1924 г. французского председателя совета министров министру иностранных дел Пуанкаре от 22 марта 1924 г. // Международная летопись. — 1924. — № 3.
18. Матеріали засідань Малої Ради. 12 березня 1918 р. // Робітнича газета. — 1918. — 13 бер. // Українська Центральна Рада. — У 2 тт. — Т. 2. — К.: Наукова думка, 1996.
19. Телеграма управляючого МЗС УНР М. Любинського посланникові УНР в Німеччині О. Севрюку із вказівками про взаємодію з українськими представниками в Румунії. 8 квітня 1918 р. // Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко, Н. В. Кривець. — К.: Смолоскип, 2012.
20. Телеграма управляючого МЗС УНР М. Любинського посланникові УНР в Німеччині О. Севрюку про фінансування зовнішньої діяльності та позицію щодо Румунії. 16 квітня 1918 р. // Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко, Н. В. Кривець. — К.: Смолоскип, 2012.
21. Телеграма управляючого МЗС УНР М. Любинського посланникові УНР в Німеччині О. Севрюку із вказівками для українського посольства та інформацією про зовнішньополітичну діяльність УНР. 22 квітня 1918 р. // Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): Документи і матеріали / Упор. В. М. Даниленко, Н. В. Кривець. — К.: Смолоскип, 2012.
22. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920 роки). — К.: Темпора, 2007.
23. Лист Гражданского комиссара Королевского Румынского Правительства на Украину. Г. Одесса, 1 июля (19 мая) 1918 г. // ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 123.
24. Лист Міністерства Внутрішніх Справ Міністерству Закордонних Справ. 5 липня 1918 р. // Там само. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 65.
25. Міністерство Продовольчих справ до Міністерства закордонних Справ. 7 червня 1918 р. // Там само. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 123.
26. Посол Української Держави в Австро-Угорщині В. Липинський до Товариша Міністра Закордонних Справ Української Держави. Відень, 28 липня 1918 р. // ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 3. Спр. 1.
27. Воспоминания Ф. Гельфериха / Пер. М. К. Гринвальд. — Петроград: Центральное кооперативное издательство «Мысль», 1922.

Summary

In the article reveals the complex diplomatic struggle over the question of the international status of Bessarabia in the final stages of World War I in the context of self-determination of the Ukrainian nation. We investigate the position in the Bessarabian question of Germany and Austria-Hungary, and his policy toward Soviet Russia, the General Secretariat of the UPR and the Ukrainian State.

Key words: Bessarabia questions, Romanian occupation of Bessarabia, conference in Brest-Litovsk, Odessa-Jassy agreement.